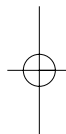
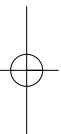
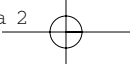

Kongregácia pre katolícku výchovu

(pre semináre a študijné inštitúty)

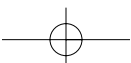
**Smernice na formáciu seminaristov
ohľadne problémov týkajúcich sa
manželstva a rodiny**

19. marca 1995

© Copyright 1995 – Libreria Editrice Vaticana
© Spolok svätého Vojtecha, Trnava 2010

ISBN 978 – 80 – 7162 – 837 – 8

ÚVOD

1. Práve ukončené slávenie Roku rodiny v Cirkvi bolo pre kongregáciu dobrou príležitosťou na to, aby zamerala pozornosť biskupských konferencií na mimoriadny význam, ktorý vo formácii kňazov prináleží problémom týkajúcim sa manželstva a rodinného života. Aj keď je táto tematika zastúpená vo formáčnych programoch a teda sa neprehliada ani v praktickej formácii, ani pri štúdiách, predsa len je potrebné nanovo ju rozvíjať z hľadiska náuky, morálky, spirituality i pastorálky a tiež nachádzať nanajvýš aktuálne a prioritné nové akcenty. Podľa slov pápeža Jána Pavla II. je dnes totiž potrebné, aby bola rodina a život „v centre novej evanjelizácie“ a aby sa stali „predmetom základného systematického štúdia a uvažovania v seminároch, formáčnych domoch a inštitútoch“ (*Príhovor k predsedom komisií biskupov pre rodinu v Latinskej Amerike* 18. marca 1993).

2. Ako v poslednom čase vyplýva z mnohých úradných dokumentov Cirkvi, z rozličných kongresov a rozhovorov o tejto téme, na rozdiel od minulosti sa stali úlohy, ktoré čakajú na budúcich kňazov na tomto poli služby, veľmi chústivými, náročnými a predovšetkým komplexnejšími. Na jednej strane ide o ohlasovanie novosti a krásy „božskej pravdy o rodine“ (porov. Ján Pavol II., list rodinám *Gratissimum sane*, č. 18, 23), ako aj o sprevádzanie kresťanskej rodiny na ceste k dokonalosti lásky, a na druhej strane ide o to čeliť krízovým situáciám a šíreniu

takých učení o živote a mravoch, ktoré popierajú evanjelium a pravé šťastie človeka. Jedným slovom: duchovné a materiálne potreby kresťanskej rodiny dnes podstatne narastajú a preto si vyžadujú službu pastierov, ktorí nie sú len otvorení pre tieto problémy, ale aj dobre poznajú realitu života a sú pevní v náuke.

Vzhľadom na tento stav vecí si ďalej kladieme dve otázky: Sú kňazi, ktorí dnes vychádzajú zo seminárov, dostatočne pripravení, aby vyhoveľi týmto pastoračným požiadavkám? A ak odpoveď nie je kladná: Čo treba urobiť, aby sa ich príprava zlepšila, a aby bola čoraz účinnejšia a komplexnejšia?

I. SÚČASNÝ STAV FORMÁCIE

3. Vzhľadom na obrovskú odlišnosť situácií v rámci celosvetového kontextu môže byť tiež veľmi odlišná odpoveď na prvú z týchto dvoch otázok. Pri formulácii svojho záveru ohľadne tohto bodu sa kongregácia opiera o výsledky špeciálneho prieskumu, ktorý bol svojho času realizovaný na biskupských konferenciách, o informácie apoštolských vizitátorov seminárov a informácie z biskupských návštev *ad limina*, o priame kontakty s miestnymi pomerami, o vypočutie niektorých odborníkov a o vyjadrenie názoru diecéznych a farských spoločenstiev: najmä posledné menované sú výborným ukazovateľom kvality formácie v seminároch, rovnako, ako aj s tým súvisiacich prání a požiadaviek kresťanských manželov.

Môžeme povedať, že toto množstvo rozličných údajov, vnímané ako komplexný celok, umožňuje niektoré závery všeobecného charakteru, ktoré poukazujú na rozličné potreby i na spoločné tendencie v rámci formácie:

4. Na prvý pohľad sa téma manželstva a rodiny pri cirkevných štúdiách nezanedbáva. Zvyčajne býva začlenená do učenia dogmatickej teológie (traktát o stvorení), učenia o sviatostiach (sviatosť manželstva), do morálnej teológie (problémy manželského života: vzťahy medzi manželmi, medzi rodičmi a deťmi, výchova), pastorálky (v kapitole o pastorácii rodín), cirkevného práva (podmienky pre právoplatné uzavretie sviatostného manželstva) a tiež liturgie (obrad uzavretia manželstva). Ide o základné

disciplíny a témy, ktoré sú v istom zmysle tiež „tradičné“ a ktorými sa vo všetkých seminároch viac či menej zaoberajú, aj keď spôsob prístupu k nim sa líši v závislosti od miesta podľa štrukturálnej a organizačnej kvality jednotlivých inštitútov.

5. Avšak v tomto smere teraz nie je najpodstatnejšia materiálna organizácia vyučovania, ale skôr jeho kvalita a efektivita. Ak usudzujeme na základe zozbieraných skúseností, ale tiež rozličných kritik, ako aj pocitu nespokojnosti, ktorý sa tu a tam prejavuje z hľadiska didaktického, učebného i prakticko-pastoračného, tak musíme vyvodiť záver, že sa nepreberá táto látka tak starostlivo a komplexne, ako by sa žiadalo. Ak má Cirkev dostať dobre pripravených pastierov pre túto oblasť apoštolátu, majú to byť pastieri, ktorí sú schopní „podávať učenie Cirkvi o manželstve úplne a jasne“ (Pavol VI., encyklika *Humanae vitae* 28), osvecovať a formovať svedomie, ako aj podporovať odbornú a podnetnú spoluprácu s apoštolcky aktívnymi rodinami, a tým dávať nový podnet na hlbokú obnovu celej pastorácie rodín.

6. Pokiaľ ide o doktrinálny, dogmaticko-morálny a duchovno-liturgický aspekt, panuje veľmi rozšírený názor, že učenie na jednej strane nie je dostatočne vyvážené, najmä v morálnej teológii, no na druhej strane chýba jasná predstava o cieľoch a zásadách autentického teologického výskumu. V súvislosti s témou rodina a manželské spolužitie sa nezriedka učiteľský úrad Cirkvi kritizuje, no nájdú sa aj tendencie k prehnanej psychologizácii a sociologizácii

a určité jednostrannosti, ktoré obmedzujú spracovanie celej matérie na niektoré jej čiastkové aspekty, takže jej chýba celistvosť a úplnosť. Zároveň nezriedka badať, že ostávajú nepovšimnuté niektoré dôležité úlohy predložené Druhým vatikánskym koncilom a neskoršími úradnými dokumentmi Cirkvi. Takisto dôkladnejší filozofický a biblický základ antropológie, na ktorej spočíva manželstvo, ako aj podrobnejšie štúdium prirodzených metód plánovania rodičovstva. Predovšetkým však treba úplnejší a podrobnejší teologický výklad pravdy o rodine a spiritualite manželstva. Bez neho totiž nemôže rodina napredovať v apoštolskom duchu a nemôže sa stať hybnou silou duchovného prebudenia kresťanských spoločenstiev, a tým ani občianskej spoločnosti.

7. Vážnosť a komplexnosť etických, medicínskych, právnych a ekonomických problémov, ktorými je zmietaná v súčasnej situácii rodina, ukazujú stále jasnejšie, že príprava budúcich kňazov na apoštolát v tejto oblasti z veľkej časti závisí od kvality intelektuálnej formácie, ktorú dostanú v seminároch. Cirkevné štúdiá však nemajú všade náležitú úroveň. Vážne problémy predstavuje predovšetkým štúdium filozofie, ktorá je práve teraz častejšie tlačaná k tomu, aby sa podieľala na riešení základných antropologických problémov, ako aj na interpretácii a aplikácii výsledkov vedy. Je pochopiteľné, že nestačí solídna príprava na pastoračiu rodín, ak chýba primeraná a kompletná intelektuálna, filozofická a teologická formácia, ktorá môže byť garantovaná len v seminároch s dobrou organizáciou a efektívnosťou v oblasti štúdií.

8. Celkom osobitné problémy sa ďalej objavujú pri príprave budúcich kňazov na službu zmierenia, duchovné sprevádzanie a formáciu svedomia veriacich. Tu skutočne často cítiť zo strany kresťanských manželov očakávanie a otázky, ktoré v mnohých prípadoch nenachádzajú primeranú odpoveď. Hľadajú svedníkov a duchovných vodcov s pevnými morálnymi zásadami, ktorí majú zároveň skúsenosti na ceste k evanjeliovej dokonalosti, ale tvrdia, že takých majú problém nájsť. Podľa ich výpovedí sa niekedy stretávajú s kňazmi, ktorí o túto službu javia len malý záujem, alebo ktorí sú na ňu nedostatočne pripravení. Podľa apoštolského listu *Reconciliatio et poenitentia* „má byť na službu sviatostného pokánia každý kňaz pripravený už v seminári štúdiom dogmatickej, morálnej, spirituálnej a pastorálnej teológie (je to jedna a tá istá teológia) a zároveň i štúdiom všeobecných vied o človeku, metodológii dialógu a zvlášť pastorálneho rozhovoru“ (č. 29). Túto slávnostnú výzvu nasledujú v poslednej dobe mnohé ďalšie. Ako však možno vyrozumiť z rozličných príznakov, doteraz sa ešte neprekonala všeobecná kríza sviatosti zmierenia a duchovného sprevádzania, aj keď sa tu a tam pozoruje o ne opäť väčší záujem. Toto tvrdenie vedie k otázke, či za tento stav nie sú zodpovedné prinajmenšom čiastočne medzery vo formácii a v samotnom životnom štýle vedenom v seminároch.

9. Skutočne pastorálna (teoretická i praktická) formácia pre apoštolát rodín mohla v poslednej dobe výrazne načerpať: v prvom rade z nariadení pápežského učiteľského úradu, z apoštolského listu *Familiaris consortio*, od Pápežskej rady pre rodinu, ako aj

z celonárodných a diecéznych pastoračných plánov, a tiež z toho, že rodina sa v celkovej pastorácii popri rozličných službách spoločenstva a životných stavov (muži, ženy, mládež, starí ľudia atď.) špecificky vyprofilovala, takže je možné poznávať a riešiť jej vlastné problémy. Následkom toho sa stala príprava kňazských kandidátov na úlohy duchovných pastierov v tejto oblasti bohatšou a realistickejšou, než v minulosti.

10. Na druhej strane sa tieto mnohosľubné trendy, prirodzene, stretávajú s nemalými prekážkami: v tejto oblasti je nedostatok špecializovaných učiteľov; nie všetci profesori disponujú dostatočnými pastoračnými skúsenosťami; študijné programy sú už i tak preplnené a neumožňujú zaoberať sa problémami manželstva a rodiny v potrebnom rozsahu a hĺbke. Treba tiež dodať, že praktický osov z didaktickej činnosti je často umenšený neistotou a kolísavosťou v oblasti doktríny a nedostatočnou koordináciou medzi rôznymi odbormi.

11. Praktické pastoračné skúsenosti seminaristov, ktorých potreba čoraz viac rastie, sú lepšie v diecézach s mnohými iniciatívami zameranými na rodiny (poradne, rodinné skupiny a hnutia), ktoré umožňujú pravdivejší pohľad na realitu a predovšetkým ponúkajú možnosť, preveriť si a zdokonaľiť komunikačné schopnosti a schopnosť nadviazať autentické ľudské kontakty. Avšak takáto pastoračná prax mala doteraz malý úspech už preto, že v mnohých seminároch chýbajú vychovávatelia, ktorí by v rámci nej sprevádzali, dohliadali („supervízia“) a hodnotili ju, alebo preto, že samotní mladí ľudia sa považujú za nedostatočne

zrelých na takýto druh apoštolátu a často ich to ani veľmi neláka. Okrem toho podvečerné či večerné odchody seminaristov pre účasť na stretnutiach rodinných skupín nezriedka rušia poriadok a disciplínu v seminároch.

12. Okrem uvedených zanedbaní a ťažkostí treba tiež pamätať na to, že aj v oblasti formácie sa črtajú nové možnosti a perspektívy. Nové impulzy nepriechádzajú totiž len zhora, ale tiež – ak sa tak dá povedať – „zdola“: z farností a zo združení, ktoré zabezpečujú kontakt medzi seminármi a rodinami s ich problémami. Preto sa koná čoraz viac kurzov ďalšieho vzdelávania a informačných kurzov pre vychovávateľov i seminaristov, často organizovaných za pomoci zodpovedných za pastoračiu rodín a z rozličných skupín apoštolátu, pričom sa pozornosť sústreďuje na rôzne druhy pomoci, ktoré sa v tomto ohľade očakávajú od kňazskej služby. Z týchto doteraz skôr ojedinelých a len príležitostných ponúk treba prejsť k uskutočňovaniu systematickejších a náročnejších programov pripravovaných s náležitou odbornosťou a potrebným nadhľadom, ktoré zohľadňujú v súčasnosti najdiskutovanejšie doktrínálne, spirituálne a pastorálne problémy. Avšak príprava na pastoračiu rodín v seminároch môže dosiahnuť vlastné ciele až vtedy, keď všetci, tak formátori, ako aj formovaní, sú presvedčení o jej základnom význame a nenahradiiteľnosti, a keď sa pre nich rodina stane skutočne „prvou a najdôležitejšou“ cestou ich služby (porov. Ján Pavol II., list rodinám *Gratissimam sane*, 2). V tejto súvislosti sa naša otázka týkajúca sa zlepšenia situácie javí ako veľmi príhodná.

II. AKÝM SPÔSOBOM UROBIŤ TÚTO FORMÁCIU KOMPLEXNEJŠOU A ÚČINNEJŠOU?

13. Aby sa dalo zaoberať mnohými a chúlolistivými problémami manželstva a rodiny spôsobom primeraným súčasným potrebám, musia mať kňazi pravého pastoračného ducha a skutočne odborné vedomosti. Z toho vyplýva, že formačný systém si v tejto oblasti vyžaduje dôkladné preskúmanie a v prípade potreby skutočný kvalitatívny skok vpred.

14. Každý krok, ktorý v tomto smere podnikneme, musí byť vedený jasnou predstavou o rozsahu a cieľoch v tejto oblasti posvätnej služby: apoštolát rodín je úlohou, ktorá sa netýka len malého počtu kňazov teraz či v budúcnosti poverených pastoračiou rodín, ale je v súčasnosti základnou – a možno povedať v kresťanskom apoštoláte všadeprítomnou dimenziou, ktorú majú uskutočňovať všetci kňazi, aj keď rozličným spôsobom a na rôznom stupni. Treba teda poskytnúť tým, ktorí sa pripravujú na kňazstvo také prostriedky formácie, ktoré ich urobia schopnými účinne uskutočňovať tento dôležitý a namáhavý apoštolát.

15. Rozmanitosť formačných tém a úloh v tejto oblasti si vyžaduje starostlivú koordináciu medzi počiatočnou formáciou v seminári a trvalou formáciou. Veľmi jasne treba stanoviť, čo je obsahom kurzov v seminári a čo možno odsunúť do obdobia po kňazskej vysviacke. Pri výbere tém je okrem iného nevyhnutne

potrebné zohľadniť stupeň zrelosti seminaristov. Rozličnými témami z manželského života sa možno totiž náležite podrobne a konkrétne zaoberať iba v kontakte s pastoračnou praxou. Avšak aj počas prvých rokov posvätnej služby treba primerane postupne napredovať v tomto úsilí, pričom majú novokňazom pomáhať zrelší a skúsenejší pastieri.

16. Pri ďalšom rozvíjaní a prehĺbovaní témy rodiny sa musíme podľa možností vyhnúť zvyšovaniu počtu špeciálnych kurzov a predmetov. Skôr sa odporúča spolupráca medzi už existujúcimi učebnými predmetmi a taká organizácia celkového chodu výučby, aby sa téma rodiny mohla stať vnútornou dimenziou intelektuálnej a pastorálnej formácie. Takáto dôkladná didaktická koordinácia, ktorá je ostatne určená inštrukciami *Optatam totius* (č. 17) a *Ratio fundamentalis* (č. 80, 90), sa podarí len s pomocou a pod dohľadom ozajstných špecialistov na problémy rodiny a manželstva. Takto téma rodiny a manželstva nadobúda opravdivú dôležitosť a pokusy ponúknuť nejaký špeciálny kurz, ktorý sa zaoberá touto témou zo všetkých aspektov, ako sa to tu i tam spomína, sa zdajú menej vhodné.

17. Mimoriadne organizačné problémy sa týkajú teologických fakúlt, na ktorých študuje značný počet seminaristov. Akademické kurzy prvého cyklu sú bežne preplnené a zaoberajú sa prevažne vedeckým štúdiom hlavných teologických predmetov. Ich prioritná úloha spočíva teda v tom, aby ponúkli seminaristom tak z teoretického, ako aj z praktického

hľadiska hlbší výklad doktrínálnych a morálnych princípov, ktoré sa týkajú manželstva a rodiny, aby boli schopní obhájiť ich platnosť a aplikovať ich na konkrétny život. Zároveň sa treba usilovať o to, aby sa do programov zabudovali niektoré nevyhnutné pomocné pastorálne vedy a semináre, aj napriek známym priestorovým a časovým obmedzeniam. Ak aj napriek dobrej vôli vzniknú isté medzery, treba ich vyplniť v druhom cykle (prípadne v „pastoračnom roku“, ako to stanovuje čl. 74 § 2 apoštolskej konštitúcie *Sapientia christiana*) alebo doplňujúcimi inter-nými prednáškami organizovanými v seminároch alebo kolégiách.

18. Ďalej je potrebné zaistiť, aby si témy súvisiace s manželstvom a rodinou študenti častejšie volili ako svoju špecializáciu alebo ako témy diplomových, magisterských, licenciátnych alebo dizertačných prác.

19. Výber tém alebo problémov, ktoré majú byť zaradené, obnovené alebo viac rozvinuté v rámci programov závisí od konkrétnych miestnych kultúrnych a pastoračných pomerov. Potrebné pokyny v tomto smere môžu poskytnúť biskupské konferencie, konkrétne národné a diecézne plány pre pastoračnú rodín.

Po tom, čo sme sa zaoberali problémami všeobecného charakteru, prejdeme teraz k niektorým osobitným úlohám intelektuálnej, duchovnej a pastoraľnej formácie.

a) Intelektuálna formácia

20. Predovšetkým treba zdôrazniť zodpovednosť, ktorá prislúcha učiteľom, pokiaľ ide o vysvetľovanie plnej a skutočnej pravdy o človeku, najmä však o oboch základných povolaniach kresťanského života, a to o povolaní k panenstvu a k manželstvu a o ich vzájomnom vzťahu; a tiež o „dvoch rozmeroch manželského spojenia, o zjednocujúcom a plodiacom, ktoré nemožno umelo rozdeliť bez toho, aby sa nenaružila intímna pravdivosť manželského úkonu“ (porov. Ján Pavol II., list rodinám *Gratissimam sane* 12). Ten istý pápež zdôrazňuje výslovne s ohľadom na encykliku *Veritatis splendor*: „Iba ak pravda o slobode a spoločenstve osôb v manželstve a v rodine znovu nadobudne svoj jas, ukáže sa v správnom svetle budovanie ‚civilizácie lásky‘, a potom bude možné účinne hovoriť – ako to robí koncil – o ‚podporovaní dôstojnosti manželstva a rodiny‘“ (tamže 13). Aj kvalita manželskej spirituality a pastoračného pôsobenia kňaza závisí od istého doktrinálneho učenia, ktoré nasleduje učiteľský úrad Cirkvi a je rozvinuté vo svojom teoretickom a praktickom aspekte.

21. Dobre premyslené a detailné poznanie pravdy o manželstve a rodine predpokladá dôkladnú a na zdravých princípoch založenú filozofickú reflexiu, ktorá má objasňovať základné pojmy antropológie, ako napríklad osoba, jej sebarealizácia v intersubjektivite, jej poslanie, jej neodňateľné práva a ich „manželský charakter“ ako jeden z primárnych prvkov foriem prejavu ľudskej prirodzenosti a konštruktívnych prvkov pre spoločnosť. Odporúča sa, aby sa týmito témam venovala náležitá pozornosť na filozofických

kurzoch, a aby tak celé učenie o rodine a sexualite dostalo bezpečný metafyzický základ.

22. Pri vyučovaní filozofie, doplnenej údajmi z histórie, sociológie a etnografie sa pokúšame vysvetliť, že súčasná kríza manželstva a inštitúcie rodiny má svoje korene v myšlienkových prúdoch minulosti a je len jasným prejavom hlbokkej krízy duchovných, etických a kultúrnych hodnôt, ktorá dnes zasahuje celé ľudstvo. Ak berieme do úvahy tieto súvislosti, nadobúdajú pastoračné úlohy, na ktoré sa pripravujú mladí ľudia v seminároch, svoj pravý rozmer, pričom sa medziiným javia aj ako vážna a rozumná služba pravde a budovaniu novej civilizácie hodnejšej človeka.

23. Výber bioetických tém vedeckého a filozofického charakteru zohľadňuje potreby morálnej teológie, ktorá potrebuje starostlivo vybrané vedecké údaje pre odborné zaoberanie sa najaktuálnejšími problémami manželského a rodinného života. Niektoré témy tohto druhu môžu byť prípadne vyhradené pastorálnej medicíne, aby sa mohli využiť prínosy lekárskej vedy.

24. V morálnej teológii sa totiž „viac než v iných teologických odboroch zohľadňujú výsledky prírodných a humanitných vied, ako aj výsledky ľudskej skúsenosti; aj keď tieto skúsenosti zjavne nemôžu byť základom pre morálne normy, či dokonca ich utvárať, predsa však môžu vrhnúť veľa svetla na rôzne situácie a na správanie človeka“ (Kongregácia pre katolícku výchovu, dokument *O teologickej formácii budúcich kňazov*, 22. februára 1976, 99; porov. tiež 54-58).

25. Mnohé prvky na primeranú tematickú obnovu rozličných disciplín v súvislosti s touto oblasťou (dogmatická teológia, teológia sviatostí, morálna a pastorálna teológia, cirkevné právo) sú obsiahnuté vo väčšine dokumentov pápežského učiteľského úradu: encykliky *Humanae vitae* a *Veritatis splendor*, apoštolské exhortácie *Familiaris consortio* a *Christi-fideles laici*, apoštolský list *Mulieris dignitatem*, list rodinám *Gratissimam sane* a mnoho iných vyhlásení pápeža a dikastérií Svätej stolice (porov. najmä vyhlásenie *Persona humana*, ako aj inštrukciu *Donum vitae* a list biskupom Katolíckej cirkvi *O pastoračnej starostlivosti o homosexuálne osoby* Kongregácie pre náuku viery). Existuje tu pôsobivý doktrinálny a pastorálny „corpus“ na učenie a pastoračiu, ktorý ak ho chápeme v jeho organickej jednote musí byť podľa povahy jednotlivých tém integrovaný do rozličných disciplín, aby bolo možné vysvetľovať a rozvíjať rozličné teologické koncepty: na objasnenie vlastnej povahy a identity rodiny, na obohatenie teológie „rodiny ako domácej cirkvi“, ale tiež na poskytnutie výstižných a dobre premyslených odpovedí na rozličné v súčasnosti diskutované problémy, ako povolanie k evanjeliovej dokonalosti, neporušiteľnosť manželského zväzku a obrana života.

26. Pokiaľ má byť príprava budúcich kňazov na pastoračiu rodín organickejšia a výraznejšia, musí učenie dogmatickej teológie a teológie sviatostí vrhnúť svetlo viery na jej predmet a ciele. Treba ich viesť k tomu, aby čoraz lepšie spoznávali pravú kresťanskú a nadprirodzenú hodnotu manželstva a rodiny, začleňiac ju do kontextu stvoriteľského a vykupiteľského

diela a tiež tajomstva Cirkvi. Takto totiž zažiarí základná úloha kresťanských manželov v celkovom poriadku spásy vrátane všetkých súvislostí intenzívnym sviatostným životom a povolaním k svätosti. Ide tu o novosť života v Kristovi, ktorý pramení z paschálneho tajomstva ako účasť na samotnej láske trojičného života, ktorý odkrýva samotným manželom, ale tiež budúcim duchovným pastierom obrovské bohatstvo a zdokonalenie, ktoré z neho plynie pre prirodzenú ľudskú lásku, pričom sa zároveň stávajú jasnými pravé a konečné ciele, ku ktorým musí smerovať každý apoštolát v tejto oblasti.

27. Učenie morálnej teológie, ktoré je úzko späté s učením dogmatiky, je v najvyššej miere zodpovedné za sformovanie názorov budúcich kňazov a ich základných postojov týkajúcich sa apoštolátu rodín. Musí byť preto vedecky seriózne a doktrinálne spoľahlivé, aby mohlo zušľachťovať ich pastorálne postoje a aby živilo ich apoštolskú horlivosť. Zatiaľ čo sa bude snažiť objasniť objektívne normy manželskej morálky, zároveň sa má zaoberať aj „osobitnými okolnosťami“ (porov. apoštolský list *Familiaris consortio* 77 nasl.) a zložitými prípadmi a dávať tak budúcim duchovným pastierom pastorálne usmernenia a odpovede spolu s návodom na múdre využitie humanitných vied. Vernosť učiteľskému úradu im tak umožní „staráť sa so všetkou horlivosťou o jednotu vo svojich názoroch, aby tak vedeli veriacich uchrániť pred úzkosťami svedomia“ (tamže 73).

28. Cirkevné právo, ktoré uplatňuje princípy viery a morálky na konkrétny život so svojimi normami

ohľadne podmienok právoplatného uzavretia sviatostného manželstva a so svojou ochranou manželského zväzku, predstavuje dôležitý prvok pastoraácie rodín. Jeho usilovné štúdium, náležite otvorené voči problémom, ktoré prináša moderný život a pokrok humanitných vied, biológie a medicíny, má ponúknuť budúcim kňazom nevyhnutnú pomoc, aby jednak sprevádzali a pomáhali pri príprave na manželstvo, ale aby tak robili aj v prípade už uzavretých manželstiev, či tých, ktoré sa nachádzajú v kríze. Preto sa musia tiež oboznámiť s niektorými poznatkami o procesoch anulovania manželstva a o praxi cirkevných súdov, ako aj o občianskych zákonoch, ktoré sa rodín priamo či nepriamo týkajú. Tu sa tiež odporúča pozorné štúdium *Charty práv rodiny*, ktorú vydala Svätá stolica.

29. Sociálny rozmer manželských a rodinných problémov, predovšetkým tých, ktoré poukazujú na krízovú situáciu, je vlastným predmetom sociálnej náuky Cirkvi. K otázkam, ktorými sa zaoberá morálna teológia z hľadiska osobnej etiky, ako napr. rozvod, antikoncepcia, potrat, umelé oplodnenie atď., pribúda množstvo ďalších problémov ekonomickej a spoločensko–kultúrnej povahy (nezamestnanosť, rodinný príjem, práva rodiny, práca žien a detí, nové formy manželského spolužitia, zmena „rolí“ v rodine, postavenie ženy v rámci spoločnosti, vyučovanie a škola, nedostatok bytov, drogy, zdravotné postihnutie, nútené vystahovanie, voľný čas, atď.), pričom tieto treba študovať vo svetle trvalých princípov a hodnôt, hodnotiacich kritérií a akčných noriem.

Tento vedný odbor má mnoho styčných bodov s pastoraálnou teológiou (predovšetkým so „sociálnou pastoraálkou“) a preto si vyžaduje dobrú medziodborovú koordináciu.

30. Sociálna náuka na svoj výskum využíva prínos humanitných a iných vedných odborov (biológia, medicína, psychológia, národohospodárska veda, etnológia), ako aj výsledky rozličných sociologických a demografických analýz a prieskumov. Využitím týchto údajov sa má bezpochyby „zabrániť nebezpečenstvu upadnutia do osídel ideológií, ktoré manipulujú s interpretáciou údajov alebo do pozitivismu, ktorý preceňuje empirické údaje na ujmu celkového chápania človeka a sveta“ (Kongregácia pre katolícku výchovu, *Smernice pre štúdium a vyučovanie sociálnej náuky Cirkvi*, 68; porov. tiež 10).

b) Duchovná formácia

31. Prvým a nevyhnutným predpokladom pre duchovné sprevádzanie kresťanských manželov a ich rodín je ľudská a kresťanská zrelosť duchovných pastierov. Je teda nevyhnutné, aby sa venovala pozornosť obojm týmto aspektom osobnosti budúcich kňazov a aby sa budúci kňazi v tomto smere pozorne vychovávali už od prvých rokov života v seminári. Predovšetkým sa musí pred nimi zaskvieť v celej svojej novosti a kráse vzťah medzi povolaním k panenstvu a povolaním k manželstvu ako vzťah medzi dvoma rozmermi toho istého povolania k svätosti, ktoré sú stále chápané vo svetle Tradície a trvalého učiteľského úradu Cirkvi (porov. Pius XII. encyklika *Sacra virginitas*, 25. marca 1954).

32. Ako budúci spovedníci a duchovní vodcovia musia byť seminaristi formovaní tak, aby sa čoraz väčšmi odkrývala krása a dôležitosť sviatosti zmierenia a duchovného sprevádzania, aby sa tak sami stali ich prvými vytrvalými a pravidelnými prijímatelmi. Podľa apoštolského listu *Reconciliatio et paenitentia* nemôžu totiž kňazi vykonávať túto službu dôstojne a plodne bez toho, žeby ju sami predtým neprijali: „Keby sa kňaz prestal spovedať, alebo by sa zle spovedal, veľmi skoro by to pocítila celá jeho kňazská bytosť i spôsob, ako vykonáva svoju službu; a všimlo by si to aj spoločenstvo veriacich, ktorého je pastierom“ (č. 31, VI).

33. Na základe konkrétnych skúseností možno konštatovať, že ľudské postoje budúcich kňazov ohľadne apoštolátu rodín sú často narušené neštandardným stavom rodín, z ktorých sami pochádzajú. V takých prípadoch sťažujú rozličné psychologické faktory seminaristom ich angažovanie sa v tejto oblasti pôsobenia. Z toho vyplýva nevyhnutnosť ponúknuť im prostredníctvom citlivého výchovného zásahu vhodné formy pomoci na prekonanie týchto ťažkostí. Účinným liečivým prostriedkom bude pre nich neskôr skúsenosť spoločenstva v rámci kléru diecézy, v ktorej môžu nájsť pre seba novú duchovnú rodinu, a tým aj možnosť zdokonaľiť svoju schopnosť nadväzovať vzťahy a kontakty s im zverenými kresťanskými rodinami. Hoci predošlé osobné skúsenosti ich môžu niekedy spraviť schopnejšími odpovedať na rozličné zložité pastoračné situácie naozaj ohľaduplne.

34. Príprava na duchovné sprevádzanie rodín sa neobmedzuje a ani nesmie obmedzovať len na problémy sexuálneho charakteru. Predsa však si tieto problémy vzhľadom na svoju dôležitosť a komplikovanosť vyžadujú od budúcich kňazov solídne vedomosti a niektoré nevyhnutné ľudské kvality: „Najmä tí, čo sa majú zaoberať pohlavnou výchovou... musia byť sami sexuálne zrelými a sexuálne dobre vyváženými osobnosťami. Viac ako vedomosti o metóde a obsahu zmôže osobnosť, ktorú predstavuje vychovávateľ, línia, na ktorej sa pohlavná výchova žije ešte prv, než sa dáva, životný štýl, ktorý vychovávateľ stelesňuje. Vedomosti, rady a starostlivé úsilie vychovávateľa sú dôležité, avšak ešte účinnejšie je jeho vlastné správanie“ (Kongregácia pre katolícku výchovu, *Základné myšlienky pre výchovu ku kňazskému celibátu* 39).

35. Prvým cieľom kňazovho duchovného sprevádzania je pomôcť manželom, aby sa mohla ich rodina čoraz viac stávať „domácou cirkvou“ a „prvým evanjelizujúcim spoločenstvom“ (porov. *Dokument zo Santo Domingo*, 64), „primárnym miestom sociálneho angažovania sa... prvým miestom humanizovania osoby a spoločnosti“ (porov. apoštolská exhortácia *Christifideles laici* 40). Preto musí byť budúci kňaz vedený k tomu, aby sprevádzal a povzbudzoval rodiny v ich apoštolskom úsilí, predovšetkým v ich vzájomnej pomoci na ceste k evanjeliovej dokonalosti a posväcovaniu. Pre vnútorné upevnenie mnohých rodín je potrebné, aby sa budúci kňaz naučil byť predovšetkým učiteľom modlitby, povzbudzujúcim

rodiny, aby sa modlili, aby sa učili modliť a praktizovať skutky lásky; aby sa zúčastňovali na eucharistickej obete so svätým prijímaním a prijímali sviatosť zmierenia; aby sa chopili iniciatívy poučovať deti podľa katechizmu a pripravovať ich na prvú svätú spoveď a prvé sväté prijímanie. Ďalej treba v rodine vytvoriť a pestovať citlivosť detí pre rehoľné, misijné a kňazské povolanie.

36. V súčasnosti nadobúda v duchovnej formácii rodín čoraz väčší význam potreba nechápať rodiny len ako objekt, ale tiež ako aktívny subjekt apoštolských iniciatív: „Apoštolské angažovanie sa laikov smeruje ponajprv k tomu, aby vzbudzovalo v rodine vedomie jej identity ako prvé sociálne jadro a jej pôvodnej úlohy v spoločnosti. Prostredníctvom toho sa má rodina stále viac stávať aktívnym a zodpovedným protagonistom svojho rastu a svojej účasti na sociálnom živote“ (apoštolská exhortácia *Christi-fideles laici* 40). Kontakty s rozličnými rodinnými skupinami a hnutiami, ako aj informácie o ich živote a činnosti poskytnú seminaristom užitočné poznatky ohľadne dosiahnutia takých duchovných cieľov, ktoré im môžu poslúžiť pri utváraní ich budúcej kňazskej služby.

37. Skutočná duchovná pomoc rodinám predpokladá dobrú znalosť ich situácie a s ňou spojených problémov. Budúcich kňazov treba dobre oboznámiť predovšetkým s ťažkosťami a naliehavosťou výchovných úloh: ako prekonať napätia vo vzťahu k autorite, medzi požadovanou poslušnosťou a oprávnenou slobodou; ako budovať vzťahy vzájomnej dôvery

a obetavosti medzi rodičmi a deťmi. Ďalej ide o požiadavky rozvážnej a postupnej sexuálnej výchovy, o zodpovedný prístup k používaniu televízie a iných masmédií (kino, noviny, časopisy, atď.), ako aj o problém vhodnej a slobodnej voľby životného stavu. Pápež si myslí, že je potrebné sa za to modliť a zasaadiť sa o to, „aby rodiny s odvahou, dôverou a nádejou vytrvali vo výchovnej horlivosti (list rodinám *Gratissimam sane* 16), a pomáhať im, aby sa vytvárali určité „silné presvedčenia“, ktoré sú často jedinou ochranou voči neodvratným ťažkostiam života.

c) Pastorálna formácia

38. Zo všetkého, čo sme spomenuli, vyplýva, že téma manželstva a rodiny musí mať v teoretickej a praktickej formácii prvoradé a skutočne centrálné postavenie:

39. Pastorálna teológia hlboko zakorenená v náuke Cirkvi a v zdravých morálnych princípoch študuje praktické použitie teologických riešení a pritom zohľadňuje konkrétne situácie. Jej úloha spočíva vo vytvorení základov pre dobre stanovenú činnosť, pričom na jednej strane zamedzí prílišnej nesmelosti a na druhej strane nevhodným alebo chybným krokom. Preto sa s naznačením pevnej línie pre apoštolát rodín zároveň bude snažiť o to, aby korigovala rozličné pastoračné postoje, ktoré nie sú v súlade s učiteľským úradom, a ktoré sú na niektorých miestach rozšírené.

40. Pri vypracovaní učebného programu treba zohľadniť materiálny a formálny predmet konkrétnej

disciplíny, aby sa vymedzila jej oblasť voči ostatným teologickým disciplínam, ktoré sa zaujímajú o manželstvo a rodinu z iných aspektov.

41. Pre užitočnosť a praktickú účinnosť učenia je mimoriadne dôležitý veľmi realistický „pastoračný pohľad“ na súčasnú krízu rodín, ktorý zohľadňuje niektoré pre ňu typickejšie črty, ako napr. náboženskú nevedomosť, nedostatočnú výchovu, rozdrobenosť štátneho školského systému a morálnu dezorientáciu, čo vedie k tomu, že v živote sa postupuje systémom „pokus a omyl“ („Trial and Error“). Ďalej, že masmédiá majú dominantný vplyv, narastá počet manželstiev „na skúšku“ a voľných vzťahov, ako aj problémov v manželských vzťahoch. Nastáva odpútanie sa od tradičných foriem a spontánne vymýšľanie nových modelov života, k tomu väzby, ktoré sú v istých kultúrnych oblastiach podmienené starými kmeňovými zvyklosťami a tradíciami predkov, situácie najkrajnejšej materiálnej biedy, atď.

42. Budúci kňazi musia poznať tieto skutočnosti aj v súvislosti s pastoráciou, aby mohli veriacim napomôcť k primeranej formácii a hľadať riešenia vnútri silného normatívneho rámca, schopného ovplyvniť ich život.

43. Čo sa týka konkrétnych preberaných tém, treba vo vyučovaní prednostne vyberať tie, ktoré dnes vo všeobecnosti najviac ťažia rodiny, a preto si vyžadujú zvláštnu pozornosť zo strany duchovného pastiera. Je to napríklad:

44. — náboženská prax detí: ako zariadiť, aby sa dokázali modliť s rodičmi, slobodne a na čoraz vyššej úrovni, aby sa zabránilo tomu, že keď budú väčšie a samostatnejšie, odmietnu to. Ten istý problém sa týka návštevy svätej omše a prijímania sviatostí;

45. — situácia katolíckych škôl a úsilie o ich obranu a podporu;

46. — kritický a zodpovedný prístup k spoločenským komunikačným prostriedkom. Táto téma je veľmi dôležitá pre morálne zdravie rodín, pretože dnes je veľká časť výchovy – ktorá sa v skutočnosti týka rodičov a detí, ako aj kňazov –, silne podmienená kultúrnymi vzormi a postojmi, ktoré ponúkajú médiá (porov. Kongregácia pre katolícku výchovu, *Smernice na formáciu budúcich kňazov v oblasti využívania prostriedkov spoločenskej komunikácie*, 19. marca 1986);

47. — závažnosť istých ekonomických a sociálnych situácií a snaha o ich preklopenie;

48. — múdre spolupôsobenie osôb, ktorých profesijná, politická, sociálna, ekonomická a iná činnosť sa týka rodiny a jej životných a vývojových podmienok, zamerané na prospech rodín (porov. pastorálna konštitúcia *Gaudium et spes*, 52b). Táto dôležitá služba si vyžaduje veľa času, veľkodušnosti, ako aj špecifickú prípravu kňaza, ak ju má účinne vykonávať. Tu sa učenie pastorálnej teológie stretáva so sociálnou náukou Cirkvi;

49. — pastoračné venovanie sa problému zodpovedného a plánovaného rodičovstva. Ide o to, ako možno odvrátiť antikoncepciu a prax potratov, ako prehodnotiť pôsobenie rodinných poradcov (potreba presných informácií a zdravého rozlišovania); podať informáciu o centrách prezentujúcich prirodzené metódy, o ich činnosti a s ňou súvisiacich výsledkoch, a tiež o dôvere v možnosť pozitívnych riešení tohto problému.

50. Budúci kňazi musia byť predovšetkým starostlivo poučení o príprave a vysluhovaní sviatosti manželstva. Ide o predmanželskú katechézu o ľudských a duchovných predpokladoch a požiadavkách, ako aj o podstate kresťanského manželstva; o poučenie snúbencov o právach a povinnostiach manželov; o katechézu po uzavretí manželstva; o liturgický obrad slávenia uzavretia manželstva. A tiež musia vedieť, že toto pastoračné pôsobenie má často rozhodujúci význam pre celkový ďalší náboženský život manželov a ich rodiny.

51. Pastoralne a kánonické aspekty miešaných manželstiev: forma ich vysluhovania, práva a povinnosti katolíckej strany, najmä čo sa týka krstu a náboženskej výchovy detí, problém pastoračnej starostlivosti (porov. apoštolská exhortácia *Familiaris consortio*, 78).

52. Pastorácia rozvedených, špeciálne tých, čo sú civilne znovu zosobášení: ich postavenie v rámci farského spoločenstva. „Pretože znova zosobášení sú vylúčení z eucharistického prijímania, je potrebné ich poučiť, aby si nemysleli, že ich účasť na živote Cirkvi sa obmedzuje výlučne na otázku prijímania

Najsvätejšej Eucharistie. Veriaci potrebujú pomoc pri hlbšom pochopení hodnoty účasti na Kristovej obete vo svätej omši, na duchovnom prijímaní, modlitbe, uvažovaní o Božom slove, na skutkoch lásky a spravodlivosti“ (Kongregácia pre náuku viery, *List biskupom Katolíckej cirkvi o prijímaní Eucharistie znova sobášených rozvedených veriacich* zo 14. septembra 1994, 6; porov. apoštolská exhortácia *Familiaris consortio*, 84).

53. Pastoračná starostlivosť o rodiny v zložitých situáciách: drogy, zdravotné postihnutie, AIDS, iné nevyliciteľné ochorenia v záverečnom štádiu, ekonomické problémy, osamelí bezdetní starí manželia, alebo manželia, ktorých deti opustili, atď. (porov. apoštolská exhortácia *Familiaris consortio*, 71). Ide tu o témy, ktoré si vyžadujú popri inom poznanie niektorých základných prvkov pastorálnej medicíny a psychológie.

54. Napriek rozličným ťažkostiam treba primerane posilniť a obohatiť praktickú pastorálnu formáciu budúcich duchovných pastierov v tejto dôležitej oblasti novými pomôckami a impulzmi. Najmä ten, kto je v seminári zodpovedný za pastorálne otázky v spolupráci s učiteľom pastorálnej teológie, musí vybrať takú prax a pole pastorácie, ktoré zodpovedajú stupňu zrelosti seminaristov, a prednostne ich zamerať na tie oblasti, ktoré môžu najviac prispieť k zdokonaleniu ich pastorálnych postojov: sprievodné kontakty s rodinnými hnutiami a združeniami; návšteva diecéznych súdov, poradní a iných centier pre pastoráciu rodín; pozývanie predstaviteľov činných v rodinnom

a manželskom apoštoláte do seminára, kde sa podelia so svojimi skúsenosťami; spoločné úvahy o rozličných pastoračne zaujímavých prípadoch a ich analýza vo svetle dokumentov Svätej stolice a dokumentov miestnych cirkví. Veľká pozornosť sa tiež venuje problému vhodného jazyka a komunikácie.

III. PRAKTICKÉ ODPORÚČANIA

Aby mohli byť semináre a iné inštitúcie kňazskej formácie takým prínosom pre duchovnú obnovu rodín, aký si vyžadujú súčasné pomery tak podrobne objasnené Svätým Otcom, je nevyhnutné:

55. Dať tejto téme významné miesto v *Rationes institutionis sacerdotalis* (Poriadok kňazského formovania) a v príslušných študijných programoch, a prípadne stanoviť osobitné vzdelávacie plány pre aspekty formácie, ktoré sú prispôsobené situáciám jednotlivých diecéz alebo regiónov.

56. Aby bola téma manželstva a rodiny viac prítomná v rozličných disciplínach, a aby sa zároveň dosiahla účinná interdisciplinárna spolupráca, je potrebné mať v každom seminári skutočného odborníka v tejto oblasti, ktorý získal vzdelanie na niektorom špecializovanom inštitúte, ako je napríklad Inštitút pre štúdium manželstva a rodiny na Pápežskej lateránskej univerzite v Ríme.

57. Tam, kde kandidáti na kňazstvo študujú na teologických fakultách, musí byť nevyhnutne postarané o primeranú koordináciu pastorálnej formácie na týchto fakultách a v seminároch.

58. Treba posilniť celkovú účinnosť formácie v seminároch, najmä organizáciu štúdia. Pedagógovia jednotlivých filozofických a teologických predmetov sa nemajú vyznačovať len svojimi odbornými znalosťami, ale tiež svojou oddanosťou učiteľskému úradu Cirkvi a silným zmyslom pre Cirkev. Majú sa pre nich zriaďovať kurzy didaktického a ďalšieho vedeckého vzdelávania pod vedením biskupských komisií pre semináre a pre náuku viery.

59. Biskupské konferencie a diecézni biskupi majú pripomínať pedagógom ich povinnosť byť verní učiteľskému úradu Cirkvi v slávnostnej i riadnej forme (porov. *LG*, 25) a majú mať na zreteli, že prípadné nedostatky v ňom sú nezlučiteľné s „*munus docendi*“ v inštitúciách pre kňazskú formáciu. Pedagógovia si musia taktiež čoraz viac uvedomovať, že jednotnosť názorov a kritérií v manželskej morálke je nevyhnutným predpokladom pre pastoračne účinnú formáciu budúcich kňazov a pre pokojné svedomie kresťanských manželov.

60. Trvalé vzdelávanie je základnou a nenahradiiteľnou súčasťou formácie pre apoštolát rodín, a preto musí byť systematické, skutočne efektívne a koordinované so študijným programom v seminári.

61. Knižnice v seminároch a na teologických fakultách musia byť vybavené knihami, časopismi a rozličnými vedeckými publikáciami na túto tému, aby boli učители i seminaristi neustále informovaní o vývoji vo vedeckej i pastorálnej oblasti. Rovnako musia mať k dispozícii primerané didaktické pomôcky a učebnice.

62. V každom seminári sa vyžaduje systematické štúdium úradných dokumentov Cirkvi, pričom sa venuje zvláštna pozornosť tiež usmerneniam Pápežskej rady pre rodinu, ako aj dokumentom národných a diecéznych komisí pre rodinu.

63. Najdôstojnejší miestni ordinári môžu v rozumnom čase oznámiť Kongregácii pre katolícku výchovu opatrenia, ktoré vykonali alebo chcú vykonať na realizáciu predložených smerníc ohľadne formácie seminaristov.

ZÁVER

64. Pri formulácii predložených požiadaviek na hlbokú obnovu prípravy budúcich kňazov na rodinný apoštolát si je kongregácia dobre vedomá, že len odpovedá na želanie pápeža a biskupov, ale tiež mnohých rodín, ktoré – v snahe čeliť veľkým problémom, pred ktorými dnes stoja –, potrebujú duchovných vodcov skúsených a spoľahlivých v náuke. Želateľné vybudovanie morálneho poriadku, ktorý väčšmi zodpovedá kresťanským požiadavkám, sa bezpochyby môže dosiahnuť len v spolupráci s opravdivými duchovnými pastiermi, ktorí majú pochopenie pre ľudské slabosti, no zároveň sa snažia skutočne rešpektovať nedotknuté Božie zákony. Zložitost súčasnej situácie, na ktorú pri mnohých príležitostiach upozorňoval pápež, je výzvou pre všetkých, najmä však pre tých, ktorí sú zodpovední za formáciu kňazov. Vyzýva preskúmať nielen istú časť seminárneho života, ale celú formáciu v jej intelektuálnom, duchovnom a pastorálnom aspekte.

65. V predloženom dokumente sme sa pokúsili zmapovať iba niektoré z najnaliehavejších výchovných potrieb a zverujeme pastoračnej starostlivosti najdôstojnejších otcov biskupov, aby tieto pokyny hlbšie rozpracovali a prispôbili s ohľadom na osobitosti miestnych pomerov. Ide v podstate o to, aby sa problému pastorácie rodín v celkovom systéme formácie venovalo centrálné miesto, aby bolo možné uskutočňovať duchovnú a morálnu obnovu Cirkvi a tým celej ľudskej rodiny. Táto úloha nevyvstáva len v záujme zabezpečenia duchovného blaha veriacich, ale tiež preto, aby sa položili nevyhnutné základy bezpečného sociálneho pokroku a lepšej budúcnosti ľudstva.

V Ríme, v sídle kongregácie, 19. marca 1993, na sviatok sv. Jozefa.

Kardinál Pio LAGHI,
prefekt

+ José SARAIVA MARTINS,
titulárny biskup Tiburnice, sekretár

Kongregácia pre katolícku výchovu
(*pre semináre a študijné inštitúty*)

**Smernice na formáciu seminaristov
ohľadne problémov týkajúcich sa
manželstva a rodiny**

Preložila Mgr. Ľubica Hricová
Lektoroval ThDr. Ivan Šulík, PhD.

Obálku podľa návrhu Mgr. Stanislava Andila
upravila Mária Novosedlíková

Vydal Spolok svätého Vojtecha – VOJTECH, spol. s r. o.,
Trnava 2010

Edícia dokumenty Svätej stolice, 71. zväzok

Zodpovedný redaktor PhDr. Marian Veselý
Technická redaktorka Mária Novosedlíková
Prvé vydanie

ISBN 978 – 80 – 7162 – 837 – 8

